

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سرمایه‌گذاری شرکت های فراملی
در غرب آسیا و تبعات آن برای ایران



مؤسسه مطالعات و پژوهش های بازرگانی

WWW.ITSR.IR

سرشناسه: رضایی، مهدی، ۱۳۵۲ -

عنوان و نام بدیدآور: سرمایه‌گذاری شرکت‌های فراملی در غرب آسیا و تبعات آن برای ایران/مهدی رضایی.

مشخصات نشر: تهران: موسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی، ۱۳۹۰.

مشخصات ظاهری: ۱ ج. (بدون شماره‌گذاری)

شابک: ۴۵۰۰۰ ریال: ۱-۳۷۳-۴۶۹-۹۶۴-۹۷۸

موضوع: سرمایه‌گذاری خارجی -- ایران -- خطرسنجی

موضوع: سرمایه‌گذاری خارجی -- خطرسنجی

موضوع: شرکت‌های چندملیتی -- ایران

موضوع: شرکت‌های چندملیتی

شناسه افزوده: موسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی

رده بندی کنگره: ۳۷۳-۴۶۹/۵۷۲-۵۶۳۱ ۱۳۹۰

رده بندی دیویی: ۳۳۲/۶۷۲-۹۵۵

شماره کتابشناسی ملی: ۲۳۷۷۶۲۰

شابک: ۱-۳۷۳-۴۶۹-۹۶۴-۹۷۸

نام‌کتاب: سرمایه‌گذاری شرکت‌های فراملی در غرب آسیا و تبعات آن برای ایران

پدیدآورنده: مهدی رضایی

ناظر علمی: دکتر بابزید مردوخی

همکار: میرعبدالله حسینی، پروانه کمالی دهمکردی، فرهاد حسین پور و فاطمه پناهی

اصلاح و صفحه‌آرایی: لیلا فریدونی

ویرایش و نسخه‌پردازی: فرنگیس راد

طراحی جلد: خانه گرافیک آکاد

چاپ اول: ۱۳۹۰

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

قیمت: ۴۵۰۰۰ ریال

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: شرکت چاپ و نشر بازرگانی

ناشر: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی

تمام حقوق برای ناشر محفوظ است.

نشانی: تهران، خیابان کارگر شمالی، بالاتر از بلوار کشاورز، شماره ۱۲۰۲، تلفن: ۶۶۹۳۹۳۲

وبسایت: www.itsr.ir

پست الکترونیکی: info@itsr.ir

پیشگفتار

نقش شرکت‌های فراملی در صنعتی‌شدن اقتصاد، به بیش از یکصد سال گذشته برمی‌گردد. تقریباً تمام کشورهایی که در زمره کشورهای پیشرو در صنعتی‌شدن قرار دارند، یا به طریقی پذیرای شرکت‌های فراملی بوده‌اند و یا در از طریق شرکت‌های فراملی، در کشورهای خارجی، مستقیماً سرمایه‌گذاری می‌کردند. نقش شرکت‌های فراملی و سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در اقتصادهای تازه‌صنعتی‌شده و اقتصادهای نوظهور نیز به اندازه زیادی مشهود است. روند جهانی گواه آن است که در دهه‌های اخیر، نقش شرکت‌های فراملی دائماً در حال افزایش است؛ به‌ویژه سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی که در تجارت کنونی اقتصاد جهانی نقش بارزی داشته و هر سال سهم بنگاه‌های فراملی از تجارت جهانی در حال افزایش است.

سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، منافع توسعه‌ای بسیاری مانند تأمین منابع سرمایه‌گذاری، انتقال فناوری و تشویق صادرات دارد. کشورمان ایران، دارای سند چشم‌انداز بیست ساله است و در این سند، آمال توسعه‌ای بسیاری گنجانده شده. بدیهی است با توجه به نقش مهمی که سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در توسعه دارد، می‌توان با جذب بنگاه‌های فراملی و سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، منافع بسیاری به دست آورد. با این حال بیشینه کردن این منافع، نیازمند دقت نظر و برنامه‌ریزی صحیح است. از طرف دیگر، کشورهای منطقه سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ نیز به جذب شرکت‌های فراملی تمایل دارند و به نظر می‌رسد برای نیل به اهداف این سند و بردن گوی سبقت از سایر کشورها، ایران باید از سرمایه‌گذاری مستقیم

خارجی منافع بیشتری به دست آورد. از این رو، در ابتدا لازم است وضعیت کشورهای منطقه در جذب شرکت‌های فراملی و سرمایه‌گذاری خارجی در صنایع مورد نظر و نیز برنامه‌های آتی این کشورها برای جذب سرمایه‌گذاری خارجی، مطالعه شود.

کتاب حاضر به بررسی وضعیت کنونی و آینده شرکت‌های فراملی در منطقه سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ پرداخته و جایگاه کشورهای منطقه و نقاط ضعف و قوت‌شان را در جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی می‌سنجد و در قالب سناریوهای مختلف، به بیان تأثیر حضور فعلی و آتی این شرکت‌ها بر اقتصاد ایران می‌پردازد. در این جا لازم است از نویسنده کتاب آقای مهدی رضایی و همکاران ایشان در تالیف این اثر و جناب آقای دکتر بایزید مردوخی که زحمت قبل ویرایش علمی اثر را برعهده داشته‌اند تشکر شود. همچنین از همکاران شرکت چاپ و نشر بازرگانی که آماده‌سازی و چاپ این کتاب را انجام دادند، سپاسگزاری می‌شود. امید است این کتاب در نیل به اهداف سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ سودمند واقع شود.

مهدی فتح‌اله

رئیس مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
مقدمه	س
فصل اول: ادبیات و مبانی نظری	۱
۱-۱- مبانی نظری	۱
۱-۱-۱- تعریف	۱
۱-۱-۲- مهم‌ترین نظریه‌های مربوط به FDI	۱۱
۱-۱-۳- عوامل مؤثر بر جذب FDI	۱۷
۲-۱- تأثیرات حضور شرکت‌های فراملی بر کشور میزبان	۳۱
۱-۲-۱- نقش FDI در فراهم کردن سرمایه	۳۱
۲-۲-۱- اثر FDI بر اشتغال‌زایی	۳۳
۳-۲-۱- اثر FDI بر تراز پرداخت‌ها	۳۴
۴-۲-۱- اثر FDI بر بهره‌وری	۳۹
۵-۲-۱- FDI و آموزش	۴۰
۶-۲-۱- تأثیر FDI بر ساختار بازار	۴۰
۷-۲-۱- انتقال فناوری از طریق پیوند عمودی با بنگاه‌های فراملی	۴۲
۳-۱- مطالعات انجام شده	۴۷
خلاصه و نتیجه‌گیری	۶۲
فصل دوم: ارزیابی شاخص‌های اقتصادی مؤثر بر جذب FDI در کشورهای منطقه	
سند چشم‌انداز	۶۵

۶۵.....	مقدمه
۶۷.....	۱-۲- شاخص‌های محیط اقتصادی
۶۷.....	۱-۱-۲- شاخص رقابت‌پذیری جهانی
۷۳.....	۲-۱-۲- شاخص آزادی اقتصادی
۷۸.....	۳-۱-۲- شاخص بهبود محیط کسب و کار
۸۸.....	۴-۱-۲- شاخص توسعه انسانی
۹۱.....	۵-۱-۲- شاخص عملکرد خدمات پشتیبانی تجاری کشورهای منطقه (...)
۹۲.....	۲-۲- وضعیت کشورهای منطقه سند چشم‌انداز از منظر بخش واقعی اقتصاد و چشم‌انداز آن
۹۳.....	۱-۲-۲- عملکرد اقتصادی
۹۴.....	۲-۲-۲- ساختار اقتصادی کشورهای منطقه سند چشم‌انداز
۱۰۱.....	۳-۲- وضعیت کشورهای منطقه سند چشم‌انداز از منظر تجارت خارجی
۱۰۶.....	۱-۳-۲- اندازه تجارت کشورهای منطقه سند چشم‌انداز
۱۰۹.....	۲-۳-۲- درجه بازبودن اقتصاد
۱۱۰.....	۳-۳-۲- ساختار تجارت کشورهای منطقه سند چشم‌انداز
۱۱۱.....	۴-۳-۲- ساختار صادراتی منطقه سند چشم‌انداز
۱۱۵.....	۵-۳-۲- وضعیت کشورهای منطقه سند چشم‌انداز از منظر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی
۱۲۱.....	نتیجه‌گیری
۱۲۳.....	فصل سوم: بررسی مقصدهای آتی حضور فراملی‌ها در کشورهای رقیب در منطقه سند چشم‌انداز
۱۲۴.....	۱-۳- اوضاع کنونی اقتصاد جهانی
۱۲۶.....	۲-۳- کشورهای رقیب در منطقه سند چشم‌انداز
۱۲۸.....	۱-۲-۳- ترکیه
۱۳۱.....	۲-۲-۳- رژیم اشغالگر قدس
۱۳۵.....	۳-۲-۳- پاکستان
۱۴۰.....	۴-۲-۳- عربستان
۱۴۶.....	۵-۲-۳- امارات متحده عربی
۱۵۲.....	نتیجه‌گیری
۱۵۵.....	فصل چهارم: مسائل مرتبط با حضور شرکت‌های فراملی در بخش خدمات

مقدمه	۱۵۵
۱-۴- جایگاه خدمات در اقتصاد جهانی	۱۵۶
۲-۴- سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و بخش سوم اقتصاد	۱۶۰
۳-۴- وضعیت جذب سرمایه‌گذاری خارجی در بخش خدمات ایران	۱۶۷
۴-۴- محدودیت‌های بخش خدمات	۱۷۱
۵-۴- دولتی‌سازی یا تحت مقررات درآوردن زیرساخت‌ها	۱۹۲
تئوری انحصار طبیعی	۱۹۴
۵-۴- انتقادات وارده بر دخالت دولت در صنایع زیرساختی	۱۹۸
۵-۴- تجدیدساختار در فعالیت‌های زیرساختی	۲۰۳
۶-۴- تجاری‌سازی و ایجاد رقابت در صنعت برق	۲۰۸
۶-۴- تجربه تجدید ساختار در صنعت برق چند کشور منتخب	۲۰۸
نتیجه‌گیری	۲۱۲
فصل پنجم: تبعات حضور آتی شرکت‌های فراملی در منطقه بر ستانده و تجارت	
صنایع ایران	۲۱۵
مقدمه	۲۱۵
۱-۵- بخش‌های تأثیرگذار کشورهای منطقه	۲۱۶
۲-۵- روش کار	۲۲۱
شاخص پیوند پسین	۲۲۳
شاخص پیوند پیشین	۲۲۴
۳-۵- سناریوی اول	۲۲۵
۱-۳-۵- جذب FDI به زیربخش استخراج نفت کشورهای رقیب در منطقه سند چشم‌انداز	۲۲۸
۲-۳-۵- جذب FDI به صنعت پتروشیمی کشورهای رقیب در منطقه سند چشم‌انداز	۲۳۳
۳-۳-۵- جذب FDI به صنعت ساختمان کشورهای رقیب در منطقه سند چشم‌انداز	۲۳۹
۴-۵- سناریوی دوم	۲۴۵
۱-۵-۴- انتخاب صنایع برحسب وفور عوامل و مزیت نسبی	۲۴۷
۲-۵-۴- هدفمند کردن FDI صادرات گرا	۲۵۱
۴-۵-۴- انتخاب صنایع برای کاهش نیازهای وارداتی	۲۵۶
۵-۵-۴- انتخاب صنایع برحسب پیوندهای پسین و پیشین نوین برای سرریز فناوری در ایران	۲۵۷

نتیجه‌گیری	۲۷۰
فصل ششم: خلاصه و نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادات	۲۷۳
۱-۶ خلاصه	۲۷۳
۲-۶ پیشنهادات	۲۸۲
پیوست یک: فهرست اصطلاحات به‌کاررفته در متن طرح و معادل فارسی	
آنها	۲۸۷
منابع و مراجع	۲۸۹
منابع فارسی	۲۸۹
منابع لاتین	۲۹۰

فهرست جداول

صفحه

عنوان

جدول ۱-۱- مزیت‌هایی که موجب بروز FDI می‌شود.....	۱۳
جدول ۲-۱- تعیین‌کننده‌های کشور میزبان برای جذب FDI.....	۱۸
جدول ۱-۲- مقایسه نتایج رتبه بندی شاخص رقابت پذیری جهانی کشورهای منطقه سند چشم‌انداز در سال ۲۰۰۹ با ۲۰۱۰*.....	۷۲
جدول ۲-۲- شاخص آزادی اقتصادی (IEF) و نماگرهای آن برای کشورهای منطقه سند چشم‌انداز در سال ۲۰۰۷*.....	۷۵
جدول ۳-۲- مقایسه شاخص بهبود محیط کسب و کار کشورهای منطقه سند چشم‌انداز طی ۲۰۰۸-۲۰۱۰.....	۸۰
جدول ۴-۲- رتبه بندی کشورهای منطقه سند چشم‌انداز در زمینه سهولت انجام کسب و کار در سال ۲۰۰۹.....	۸۱
جدول ۵-۲- کشورهای منطقه سند چشم‌انداز پیشرو در زمینه محیط کسب و کار در سال ۲۰۰۹.....	۸۱
جدول ۶-۲- وضعیت اجزای شاخص بهبود کسب و کار ایران در دو سال ۲۰۰۹ و ۲۰۱۰.....	۸۵
جدول ۷-۲- روند شاخص توسعه انسانی کشورهای منطقه سند چشم‌انداز طی سال‌های ۱۹۷۵-۲۰۰۷.....	۸۹
جدول ۸-۲- نتایج اجزای شش‌گانه شاخص خدمات پشتیبانی کشورهای منطقه سند چشم‌انداز در سال ۲۰۱۰.....	۹۲
جدول ۹-۲- عملکرد اقتصادی کشورهای منطقه سند چشم‌انداز در سال ۲۰۰۷.....	۹۵

- جدول ۱-۲. ساختار اقتصادی کشورهای منطقه سند چشم انداز از جنبه نوع هزینه ها و نوع فعالیت‌های اقتصادی طی سال‌های ۱۹۹۰ تا ۲۰۰۶ (درصد) ۱۰۲
- جدول ۱۱-۲. ساختار تولیدات صادراتی کشورهای منطقه سند چشم‌انداز طی سال‌های ۲۰۰۶-۱۹۹۵ (واحد ارقام به میلیون دلار و درصد) ۱۰۷
- جدول ۱۰-۲: ساختار تولیدات صادراتی کشورهای منطقه سند چشم‌انداز طی سال‌های ۲۰۰۶-۱۹۹۵ (واحد ارقام به میلیون دلار و درصد) ۱۱۲
- جدول ۱۲-۲. جریان ورودی سرمایه گذاری مستقیم خارجی (FDI) در کشورهای منطقه سند چشم‌انداز طی دوره ۸-۲۰۰۳ ۱۱۷
- جدول ۱۳-۲. انباشت ورودی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی (FDI) در کشورهای منطقه سند چشم‌انداز (میلیارد دلار) ۱۱۹
- جدول ۱-۳. مقررات مربوط به FDI در برخی از کشورهای عضو GCC (p) ۱۲۷
- جدول ۲-۳. صادرات محصولات صنایع کارخانه‌ای رژیم اشغالگر قدس (میلیون دلار) .. ۱۳۲
- جدول ۳-۳. صادرات محصولات صنایع کارخانه‌ای با فناوری بالا در رژیم اشغالگر قدس در سال ۲۰۰۷ (میلیون دلار) ۱۳۳
- جدول ۳-۴. بخش‌های حامل FDI در پاکستان طی سال‌های ۹-۲۰۰۰ (میلیون دلار) ۱۳۷
- جدول ۳-۵. مقدار، سهم و رشد جذب FDI به هریک از امارت‌های کشور امارات متحده عربی در سال ۲۰۰۶ ۱۴۸
- جدول ۳-۶. مقدار FDI جذب‌شده به فعالیت های اقتصادی امارات متحده عربی در سال ۲۰۰۶ و سهم و رشد هریک از این فعالیت‌ها ۱۴۹
- جدول ۴-۱. سهم ارزش افزوده صنایع کارخانه‌ای و خدمات از GDP طی دوره ۶-۲۰۰۰ (درصد) ۱۵۹
- جدول ۲-۴. تعداد طرح‌های سرمایه‌گذاری ایجاد (گرین فیلد) حاوی FDI در بخش‌ها و زیربخش‌های اقتصاد جهانی طی دوره ۸-۲۰۰۴ ۱۶۱
- جدول ۳-۴. مقادیر ورودی FDI در بخش‌ها و زیربخش‌های مختلف اقتصاد گروه کشورهای در حال توسعه، در حال گذار و توسعه‌یافته برای دو دوره ۱۹۹۱-۱۹۸۹ و ۲۰۰۷-۲۰۰۵ (میلیون دلار) ۱۶۲
- جدول ۴-۴. انباشت ورودی FDI به بخش‌ها و زیربخش‌های اقتصاد جهان در دو دوره ۱۹۹۰ و ۲۰۰۷ (میلیون دلار) ۱۶۶
- جدول ۴-۵. انباشت سرمایه خارجی در بخش‌ها و زیربخش‌های اقتصاد ایران در دوره

۱۶۸.....	۱۳۷۲/۱/۱ تا ۱۳۸۸/۸/۳۰ (هزار دلار)
جدول ۴-۶.....	اندازه محدودیت ورود FDI به زیربخش‌های خدماتی در جهان
جدول ۴-۷.....	اندازه محدودیت‌ها بر سر راه ورود FDI به بخش خدمات بر حسب قاره‌ها و مناطق جهان
۱۸۷.....	جدول ۴-۸..... اندازه محدودیت‌ها بر سر راه ورود FDI به بخش خدمات برخی کشورهای منطقه
۱۸۸.....	جدول ۴-۹..... اندازه محدودیت در زیربخش‌های خدمات برخی از کشورهای منطقه برای ورود FDI به آن‌ها
۱۸۹.....	جدول ۴-۱۰..... صنایع کشورهای رقیب در منطقه سند چشم‌انداز که شرکت‌های فراملی در آن‌ها حضور خواهند داشت
۲۱۸.....	جدول ۴-۱۱..... خالص صادرات و واردات خدمات کشورهای رقیب در منطقه سند چشم‌انداز طی دوره ۲۰۰۶-۱۹۹۶ (میلیون دلار)
۲۱۹.....	جدول ۴-۱۲..... خالص صادرات و واردات زیربخش‌های خدمات ایران طی دوره ۲۰۰۵-۱۹۹۶ (میلیون دلار)
۲۱۹.....	جدول ۴-۱۳..... شاخص‌های عملکرد و بالقوه جذب FDI کشورهای رقیب در منطقه سند چشم‌انداز برای برخی از سال‌ها (رتبه)
۲۲۵.....	جدول ۴-۱۴..... جریان و انباشت FDI ورودی به کشورهای رقیب در منطقه سند چشم‌انداز طی ۲۰۰۶-۷ (میلیون دلار)
۲۲۷.....	جدول ۴-۱۵..... پیوند پسین مستقیم زیربخش «استخراج نفت خام و گاز طبیعی» در ایران
۲۲۸.....	جدول ۴-۱۶..... پیوند پسین مستقیم و غیرمستقیم زیربخش «استخراج نفت خام و گاز طبیعی» در ایران
۲۳۰.....	جدول ۴-۱۷..... پیوند پیشین مستقیم زیربخش «استخراج نفت خام و گاز طبیعی» در ایران
۲۳۱.....	جدول ۴-۱۸..... پیوند پیشین مستقیم و غیرمستقیم زیربخش «استخراج نفت خام و گاز طبیعی» در ایران
۲۳۲.....	جدول ۴-۱۹..... پیوند پسین مستقیم صنعت «ساخت فرآورده‌های نفتی تصفیه‌شده و زغال کک و عمل‌آوری سوخت‌های هسته‌ای» در ایران
۲۳۴.....	جدول ۴-۲۰..... پیوند پسین مستقیم و غیرمستقیم صنعت «ساخت فرآورده‌های نفتی تصفیه‌شده و زغال کک و عمل‌آوری سوخت‌های هسته‌ای» در ایران

- جدول ۱۲-۵- پیوند پیشین مستقیم صنعت «ساخت فرآورده‌های نفتی تصفیه شده و زغال کک و عمل‌آوری سوخت‌های هسته‌ای» در ایران ۲۳۶
- جدول ۱۳-۵- پیوند پیشین مستقیم و غیرمستقیم صنعت «ساخت فرآورده‌های نفتی تصفیه شده و زغال کک و عمل‌آوری سوخت‌های هسته‌ای» در ایران ۲۳۸
- جدول ۱۴-۵- پیوند پسین مستقیم صنعت «ساختمان» در ایران ۲۴۰
- جدول ۱۵-۵- پیوند پسین مستقیم و غیرمستقیم صنعت «ساختمان» در ایران ۲۴۱
- جدول ۱۶-۵- تأثیر افزایش یک درصد صادرات صنایع مرتبط با ساختمان بر ستانده صنایع در ایران ۲۴۲
- جدول ۱۷-۵- پیش بینی عرضه و تقاضای نفت جهان برای دوره ۳۰-۲۰۰۸ (میلیون بشکه در روز) ۲۴۷
- جدول ۱۸-۵- صادرات و واردات ایران از سوخت‌های معدنی، روغن‌های معدنی و محصولات حاصل از تقطیر آن‌ها، مواد قیری، موم‌های معدنی در سال ۲۰۰۸ (هزار دلار) ۲۵۰
- جدول ۱۹-۵- تجمیع بخش‌های اقتصادی جدول داده - ستانده ۹۹ بخشی ایران در ۲۳ بخشی ۲۶۳
- جدول ۲۰-۵- بخش‌های کلیدی اقتصاد ایران از منظر پیوندهای کل ۲۶۷
- جدول ۲۱-۵- پیوندهای پسین و پیشین طرف تقاضای اقتصاد ایران ۲۶۹

فهرست نمودار

عنوان

صفحه

نمودار ۴-۱: هزینه‌های نهایی و متوسط در انحصار طبیعی ۱۹۷

فهرست اشکال

صفحه

عنوان

۲۰.....	شکل ۱-۱: فرایند آزادسازی سیاست‌های FDI
۲۳.....	شکل ۲-۱: وضعیت یک کشور در جذب FDI با توجه به شاخص‌های بالقوه و عملکرد
۱۷۳.....	شکل ۴-۱: انواع محدودیت‌ها بر سر راه ورود FDI به زیربخش‌های خدماتی در برخی کشورهای جهان

مقدمه

سرمایه گذاری مستقیم خارجی (FDI) به دلیل آثار توسعه‌ای خود در کشورهای جهان، مخصوصاً کشورهای در حال توسعه، نظیر انتقال فناوری، اشتغال‌زایی، بهبود حساب سرمایه و نقش مکملی در قبال سیاست‌های جانشینی واردات و توسعه صادرات و غیره، و همچنین فراهم کردن منافع بیشتر برای سرمایه‌گذاران در گیر در این گونه سرمایه‌گذاری‌ها از طریق انتقال هریک از اجزای سازوکار تولید به کشورهای خارجی برای کاهش هزینه تولید و نیز دستیابی به بازارهای جهانی، مقبولیت بسیار یافته است. ملاحظه می‌شود که سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به عنوان یکی از شاخص‌های جهانی شدن در مقایسه با سایر شاخص‌ها در این زمینه، نظیر تجارت، از رشد بیشتری برخوردار شده است. جالب این‌که در این میان رشد جهانی جریان FDI صادرات‌گرا از رشد کل جریان جهانی FDI نیز بیشتر است.

بنگاه‌های فراملی که به امر سرمایه‌گذاری در سایر کشورها مبادرت می‌ورزند، برای تصمیم‌گیری در مورد انتخاب کشور میزبانی که در آن سرمایه‌گذاری کنند، از بین بدیل‌های گوناگون، کشور یا کشورهایی را برمی‌گزینند که خصوصیات‌شان در نهایت، موجب پیشنه‌شدن سود آن بنگاه‌ها شود؛ نظیر دسترسی به بازارها، قانون و مقررات دوستدار سرمایه‌گذاری، وجود زیرساخت‌های مناسب. متغیر مهم کشورها از ابعاد مختلف نظیر رشد اقتصادی و تحولات جمعیتی، باعث ایجاد فرصت‌های سرمایه‌گذاری جدیدی می‌شود، و لذا از این رو، در طی زمان شاهد دگرگونی جغرافیای سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، هم از بُعد کشورهای سرمایه‌گذار و هم میزبان، در بین کشورها و مناطق جهان هستیم.

در سال‌های اخیر، علی‌رغم بحران جهانی اقتصاد و رکود اقتصادی و تسری این مشکلات به تجارت جهانی، جریان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در حال رشد است؛ به گونه‌ای که در سال ۲۰۰۷، جریان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی نسبت به سال گذشته آن، تقریباً ۳۰ درصد رشد کرد و به مقدار ۱۸۳۳ میلیارد دلار رسید. تخمین‌ها بیانگر آن‌اند که در سال ۲۰۰۷، شرکت‌های فراملی بیش از ۱۵ تریلیون دلار کالا و خدمات تولید کرده‌اند و ارزش افزوده ایجادشده توسط شعبه‌های شرکت‌های فراملی، بالغ بر ۱۱ درصد تولید ناخالص جهانی بوده است. همچنین سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی ۸۲ میلیون شغل در سطح جهانی ایجاد کرده است.^۱ هرچند بعد از این سال، از جریان سرمایه‌گذاری مستقیم قدری کاهته شده است.^۲

گزارش‌ها حاکی از آن است که اشتیاق کشورهای توسعه‌یافته، در حال توسعه و مستقل مشترک‌المنافع برای جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در حال فزونی است. جابجایی سازوکار تولید به کشورهای در حال توسعه صاحب منابع تولید ارزان در جهت کاهش هزینه تولید و تحریک تقاضا برای برون‌رفت از رکود اقتصادی و نفوذ به بازارهای بالقوه، باعث اهمیت قابل توجه کشورهای در حال توسعه از نظر جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی شده است. بنابراین در سال‌های کنونی، شعبه‌های شرکت‌های فراملی در کشورهای در حال توسعه، منابع مالی حاصل از فرایند تولیدشان را در قالب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، سرمایه‌گذاری دوباره (بازشخم) کردند که این امر، نشان‌دهنده اهمیت FDI در دوران رکود جهانی است.^۳

همان‌گونه که ملاحظه می‌شود، این آمار و ارقام، نقش برجسته سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در جهان را نشان می‌دهد؛ لذا به نظر می‌رسد با توجه به آمال و اهداف سند چشم‌انداز بیست‌ساله، برنامه پنج‌ساله توسعه و اصل ۴۴ قانون اساسی که تمامی فعالیت‌های داخلی را در بر می‌گیرد، باید هرچه بیشتر به این پدیده برخاسته از جهانی‌شدن، توجه کرد

1. UNCTAD, WIR, 2008

2. UNCTAD, WIR, 2009

3. UNCTAD, WIR, 2008

و از آن به نحو احسن بهره‌برداری شود.

اگر بتوان از ابزارهای شناخته‌شده و معمول در جهت قضاوت در مورد مکان آتی بنگاه‌های فراملی استفاده کرد، بی‌شک تصویری از فرصت‌ها و تهدیدها، مخصوصاً در مورد نیل به نقش برجسته ایران در بین کشورهای رقیب در منطقه سند چشم‌انداز تا پایان فرصت مندرج در سند چشم‌انداز، به ما خواهد داد. این فرصت‌ها و تهدیدها از طریق تجارت و اشتغال‌زایی و برخی موارد دیگر نظیر محیط‌زیست می‌تواند از طریق سلب فرصت‌ها به تهدید تبدیل شود. در عین حال، کشور میزبان با هوشیاری می‌تواند از طریق جذب FDI به بسیاری از اهداف توسعه‌ای دست یابد. در این مورد، همین بس که در متون جدید اقتصاد توسعه، جذب FDI را مترادف با توسعه اقتصادی می‌دانند؛ یعنی هر کشوری شعبه‌های بیشتری از بنگاه‌های فراملی جذب کرده باشد، توسعه‌یافته‌تر است.¹ دلیل این امر این است که سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، بسیار از شاخص‌های توسعه‌ای تأثیر مثبت می‌پذیرد و در عین حال، بر بسیاری از شاخص‌های توسعه‌ای تأثیر مثبت می‌گذارد؛ بنابراین پر واضح است که با عنایت به این اهمیت، در صورتی که ایران نسبت به کشورهای منطقه سند چشم‌انداز، بنگاه‌های بیشتری را در حوزه فعالیت‌های صنعتی و خدماتی جلب کند، می‌تواند نسبت به این کشورها به رشد و توسعه اقتصادی بیشتری دست یابد.

از منظر صادرات، FDI از طریق خلق مزیت در کشور میزبان به صادرات این کشور کمک می‌کند و از آنجا که رشد بلندمدت، فقط در گروی تغییرات فنی است و صادرات و به‌طور کل تجارت، در صورتی می‌تواند به رشد اقتصادی منجر شود که با تغییرات فنی مرتبط باشد و این که انجام طرح‌های تولیدی از طریق FDI به خلق پیوسته محصولات متضمن تغییرات فنی منجر می‌شود، از قبیل پیچیده‌تر شدن و یا مزیت‌دار شدن محصولات. لذا اهمیت مشارکت خارجی در انجام بهتر سیاست جهش صادراتی چشمگیر می‌شود.

بنابراین همان‌طور که بیان شد، جذب FDI کمک بسیار زیادی به دسترسی به اهداف سند چشم‌انداز بیست‌ساله کشورمان می‌کند؛ اما گزارش‌ها حاکی از آن است که ایران از

نظر جذب FDI نسبت به کشورهای منطقه سند چشم‌انداز، عملکرد ضعیفی از خود نشان داده است. همین گزارش‌ها نشان می‌دهد که جذب هرچه بیشتر FDI از برنامه‌های آتی این کشورهاست و FDI، در رشد اقتصادی این کشورها نقش کلیدی دارد (مهدی رضائی، ۱۳۸۸)؛ لذا جای دارد بررسی کنیم که کشورهای میزبان FDI و شرکت‌های فراملی در گذشته در این منطقه، در چه بخش‌هایی حضور یافته‌اند و در آینده در چه بخش‌ها و کشورهای حضور خواهند یافت. این بررسی به ما کمک می‌کند تا فرصت‌ها و تهدیدهای حاصل از حضور این ابزار در منطقه را بر صنایع ایران بررسی کنیم.

برای بررسی و تجزیه و تحلیل مقاصد آتی حضور بنگاه‌های فراملی در کشورهای منطقه، از دهه‌های پیش روش‌شناسی‌های مختلفی از سوی اقتصاددانان به کار رفته است؛ اما خبرگان این حیطه، از به‌روزترین و معروف‌ترین نظریه‌ای استفاده می‌کنند که به آن نظریه «الگوی تلفیقی دانینگ»^۱ گفته می‌شود. این نظریه، ترکیبی از چندین نظریه قدیمی‌تر در این باره است که حاصل آن، نظریه التقاطی دانینگ است و از طریق آن، متخصصان و نهادهای بین‌المللی به توجیه جغرافیای کنونی ورود و خروج FDI و حدس و گمان در رابطه با روند آتی آن می‌پردازند.

یکی از نظریه‌ها که از چند دهه پیش در این باره بیان شده و در نظریه التقاطی دانینگ جای گرفته، نظریه «اقتصاد صنعتی» است. طبق این فرضیه، هنگامی که بنگاهی، شرکت‌های تابعه خود را در کشورهای دیگر برپا می‌کند، با عدم مزیت‌های متعددی در رقابت با بنگاه‌های داخلی آن کشورها مواجه می‌شود. این عدم مزیت‌ها از تفاوت در زبان، فرهنگ، سازوکار قانونی و دیگر تفاوت‌های بین کشوری بروز می‌کند؛ مثلاً شرکت‌های فراملی ممکن است در کشور میزبان نسبت به بنگاه داخلی دستمزد بیشتری پرداخت کنند؛ زیرا شاغلین‌شان تبعه خارجی هستند و نسبت به کارگران کشور میزبان با مخاطره بیشتری مواجه‌اند. اگر با وجود این عدم مزیت‌ها بنگاه بخواهد FDI انجام دهد، باید برخی از مزیت‌های ناشی از دارایی‌های نامشهود (از قبیل نام تجاری مشهور، حق امتیاز

محافظت شده، مهارت های مدیریتی و دیگر عوامل ویژه آن بنگاه را داشته باشد. این مزیت های مختص ویژگی های بنگاه، باید قابل انتقال به شرکت های تابعه خارجی بنگاه مادر سرمایه گذار باشد و باید به اندازه کافی بزرگ باشد تا به عدم مزیت ها چیره شود.

نظریه دیگری که به نظریه التقاطی دانینگ منجر می شود، نظریه «درونی سازی» است. طبق این نظریه، FDI از تلاش های بنگاه برای تعویض معاملات بازار با معاملات درونی ناشی می شود. این نظریه، به نوعی گسترش عقیده کوز^۱ در دهه چهارم قرن بیستم در مورد ماهیت بنگاه است که طبق آن، بخش مهمی از هزینه های فعالیت اقتصادی با شکل گیری بنگاه صرفه جویی می شود. معمولاً بنگاه در تأمین کالاهای اولیه و واسطه ای دچار مشکل می شود که این مشکلات از ناکامل بودن و نقایص بازارهای کالاهای واسطه ای، سرمایه انسانی، دانش مدیریتی و بازاریابی ناشی می شود. مزایای درونی سازی، اجتناب از تأخیرات زمانی، چانه زنی و نااطمینانی خریدار است؛ اگر بازار در تولیدات واسطه ای ناکامل باشد، بنگاه برای کنار گذاشتن آن بازار و خلق بازارهای درونی، انگیزه پیدا می کند، در این صورت، فعالیت های مرتبط با بازارها به صورت مالکیت و کنترل اشتراکی درآورده می شود. نظریه درونی سازی توضیح می دهد که چرا بنگاه ها FDI را به صادرات و واردات از کشورهای خارجی ترجیح می دهند. بنگاه ها به دلیل تأخیرات زمانی قابل توجه و هزینه های معاملاتی مربوط به خرید و فروش در بازار، برخی از عملیات بازار را با فرایندهای داخلی جایگزین می کنند؛ علاوه بر این، فرایند درونی شدن، عدم اطمینان را برطرف می کند.

«نظریه مکان» نیز از نظریه های سازنده «الگوی تلفیقی دانینگ» است و این نظریه در این کتاب، اهمیت ویژه ای دارد. مطابق با این نظریه، FDI به دلیل عدم جابه جایی بعضی عوامل تولید، از قبیل کارگر و منابع طبیعی، به وجود می آید. این عدم تحرک، منجر به تفاوت های مکانی بر حسب هزینه عوامل تولید می شود. همچنین مکان های مختلف، سطوح مختلفی از هزینه های معاملاتی دارند که شرکت های فراملی این گونه هزینه ها را برای انجام FDI

در نظر می‌گیرند. همچنین سایر عواملی که موجب افزایش درآمدهای بنگاه‌های حامل FDI می‌شود نیز در زمره این نظریه قرار می‌گیرد؛ بنابراین، این نظریه به این موضوع می‌پردازد که کشور میزبان چه ویژگی‌هایی باید داشته باشد تا بنگاه فراملی در آن سرمایه‌گذاری کند.

نظریه التقاطی به صورت الگویی در برگیرنده مالکیت، مکان و درونی‌شدن دانینگ به بحث رابطه بین تجارت و FDI می‌پردازد. بنابراین، کتاب حاضر با توجه به این روش‌شناسی، به شناسایی عواملی که موجب ترغیب بنگاه‌های فراملی به سرمایه‌گذاری در یک کشور میزبان می‌شود، هم از بعد عوامل مرتبط با خود بنگاه و هم عوامل مرتبط با کشور میزبان می‌پردازد. این عوامل، به شکل شاخص‌های ویژه‌ای نمود می‌یابند. در این کتاب برای ارائه این شاخص‌ها و یا گاهی ساختن شاخص‌ها، از طریق مطالعات کتابخانه‌ای استفاده می‌شود؛ لذا حدس و گمان در مورد جغرافیای آتی حضور بنگاه‌های فراملی در این کتاب، با توجه به روش‌شناسی مذکور، بر مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی استوار است. این کتاب می‌کوشد به این پرسش‌ها پاسخ دهد:

۱- میزبان‌های قدیمی جریان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در جهان طی یک دهه گذشته کجاها بوده‌اند؟

۱-۱- این وضعیت در مورد کشورهای منطقه چگونه بوده است و بنگاه‌های فراملی کدام یک از صنایع کشورهای منطقه را هدف قرار داده‌اند؟

۲-۱- چه عواملی این میزبانی را پدید آورده است؟

۳-۱- چه درس‌هایی از این وضعیت می‌آموزیم؟

۲- با توجه به شاخص‌های تعیین‌کننده این میزبان‌ها، وضعیت کشورهای منطقه (مدنظر سند چشم‌انداز بیست‌ساله) در سال‌های آتی چگونه خواهد بود؟

۲-۱- وضعیت آتی کشورهای مهم منطقه سند چشم‌انداز، چه فرصت‌ها و

تهدیدهایی برای فعالیت‌های صنعتی، به ویژه فعالیت‌های صادراتی، کشورمان

خواهد داشت؟

۳- باتوجه به ساختار اقتصادی کشورهای منطقه، ایران چه مجموعه اقداماتی باید انجام دهد تا یکی از کشورهای مطرح در منطقه باشد؟

۱-۳- این مجموعه اقدامات، چه تأثیر مثبتی بر اقتصاد ایران، مخصوصاً صادرات خواهد داشت؟

۲-۳- جذب FDI - حضور شرکت‌های فراملی - به اقتصاد ایران، به‌ویژه جذب این گونه سرمایه‌گذاری در بخش خدمات، از منظر فرهنگی و اجتماعی چه تهدیدهایی در پی دارد؟

در این کتاب برای پاسخ به این پرسش‌ها، ابتدا مبانی نظری مربوط به جغرافیای اقتصادی بیان می‌شود. این گام در واقع شرح مفصل ادبیات موضوع بوده و در ضمن به‌صورت بهتری اهمیت انجام مطالعه را مخصوصاً از منظر سند چشم‌انداز کشورمان که در آن، بر رشد اقتصادی فارغ از درآمدهای نفتی تکیه شده است، فراهم می‌آورد. این کتاب در گامی دیگر، به بررسی مقاصد گذشته حضور شرکت‌های فراملی و FDI در سطح جهان و به‌طور ویژه کشورهای منطقه پرداخته و به کنکاش در این مورد می‌پردازد. این فصل این نتیجه را حاصل می‌کند که چه چیزی در طول سال‌های گذشته برای این بنگاه‌ها جذاب بوده و کشورها و مناطق چه ویژگی‌هایی داشتند که FDI جذب این نواحی شده است. در رابطه با کشورهای منطقه در این فصل، با شناسایی فعالیت‌هایی که جذب FDI در آن صورت گرفته است، اهمیت این صنایع برای شرکت‌های فراملی روشن می‌شود. از این رو به احتمال زیاد در سال‌های آتی نیز این صنایع از جمله صنایعی خواهند بود که حضور بنگاه‌های فراملی در آن‌ها دور از انتظار نیست و طبیعتاً این وضعیت بر الگوی تجاری ایران تأثیر خواهد گذاشت که این کتاب، این مورد را نیز بررسی می‌کند. سپس براساس متغیرهای تأثیرگذار بر جریان FDI که شرح آن در بخش ادبیات موضوع آورده شد و مطالعات انجام‌شده در این باره، توزیع احتمالی FDI و حضور شرکت‌های فراملی در سال‌های آتی، ارائه می‌شود.

جذب FDI به هر کشوری، علی‌رغم تمام آثار مثبت آن، می‌تواند تبعات منفی نیز به بار

آورد. این آثار سوء از آزادسازی بیش از حد بخش‌های اقتصادی برای سرمایه‌گذار خصوصی بروز می‌کند؛ درواقع این آثار در زمره همان استدلال‌های مرتبط با شکست بازار می‌گنجد. آزادسازی پیش‌شرط ورود FDI است، و همان احتیاط‌هایی که باید هنگام آزادسازی در نظر گرفته شود، در این جا نیز موضوعیت می‌یابد. علاوه بر این، واضح است که صاحب‌بنگاه خارجی نیز حتی برخی از معیارهایی را که بخش خصوصی داخلی به اجبار بر آن پایبندند، در نظر نمی‌گیرد و به علت اشتیاق وافر کشورهای در حال توسعه برای جذب FDI، ممکن است در سیاست‌گذاری جذب FDI، این معیارها در نظر گرفته نشود. مخصوصاً در مورد ایران که بخش خدمات، از زیرساخت‌ها گرفته تا خرده‌فروشی، برای بهبود به مشارکت خارجی نیاز دارند، می‌تواند برای ایران، علی‌رغم اهمیت بخش خدمات در سال‌های آتی و رونق روزافزون بهبود این بخش از طریق مشارکت خارجی در سطح جهان و به خصوص کشورهای در حال توسعه، مشکلات اجتماعی و فرهنگی ایجاد کند؛ لذا در فصلی از کتاب، شناسایی معضلات احتمالی اجتماعی - فرهنگی ناشی از مشارکت خارجی بحث خواهد شد.

حضور آتی بنگاه‌های فراملی در منطقه و گزینش صنایع توسط آن‌ها، فرصت‌ها و تهدیدهایی برای ایران مطرح می‌کند؛ از این رو، این کتاب با در نظر گرفتن این مطلب، به سناریوسازی فرصت‌ها و تهدیدهای ناشی از این حضور می‌پردازد. این سناریوسازی با در نظر گرفتن احتمالات زیر صورت می‌پذیرد: ۱- کشورهای مهم منطقه سند چشم‌انداز در جذب FDI فعال باشند و ایران در جذب این گونه سرمایه‌گذاری‌ها فعال نباشد. ۲- هم کشورهای مهم منطقه سند چشم‌انداز و هم ایران در جذب FDI فعال باشند؛ واضح است که انتخاب نوع صنعت توسط شرکت‌های فراملی تحت هریک از سناریوهای فوق، و همچنین تأثیری که این بنگاه‌ها بر شاخص‌های اقتصادی نظیر رشد و اندازه تولید ناخالص هریک از کشورها می‌گذارند، فرصت‌ها و تهدیدهای مرتبط به ایران از ناحیه حضور شرکت‌های فراملی در منطقه را تعدیل می‌کند؛ بنابراین در فصلی از این کتاب، با تمرکز بیشتر بر وضعیت آتی تجاری ایران و کشورهای مهم منطقه چشم‌انداز، سعی می‌شود

درمورد هریک از سناریوهای فوق، پاسخی معقولی ارائه شود.

همچنین در این کتاب برای بررسی کشورهای مهم منطقه سند چشم‌انداز بیست‌ساله که شامل کشورهای آذربایجان، اردن، ارمنستان، ازبکستان، افغانستان، امارات، ایران، بحرین، پاکستان، تاجیکستان، ترکمنستان، ترکیه، رژیم صهیونیستی، سوریه، عراق، عربستان، عمان، قزاقستان، قطر، کویت، گرجستان، لبنان و یمن می‌باشند، مهم‌ترین آن‌ها برحسب اهمیت کشورها در جذب FDI و مراودات‌شان با ایران که موجب تأثیرپذیری اقتصاد ایران از آن‌ها می‌شود، انتخاب خواهند شد. این بررسی تجربیات گذشته، یک یا دو دهه گذشته را در بر می‌گیرد.

www.ketab.ir